

А. А. КОЖЫНАВА

ІДЭЯ СВЯТЛА Ў ВОБРАЗНАЙ СІСТЭМЕ МАЛІТВАЎ КІРЫЛЫ ТУРАЎСКАГА

Сярод твораў славутага пісьменніка і прапаведніка XII ст. Кірылы Тураўскага значнае месца займаюць яго малітвы. Гэтая ягоная спадчына амаль не распрацаваная, а паводле аднаго з даследчыкаў творчасці тураўскага епіскапа, «найвышэйшае, што стварыў Кірыла,—малітоўныя вершы»¹.

Унутраная форма лексемы *малітва* звязвае яе з дзеясловам *маліць* і эксплікуе толькі адзін бок яе складанай структуры—просьбу, накіраваную да Бога.

Аднак тэкст малітвы больш складаны і ствараецца ён па пэўных правілах. П. Фларэнскі, у прыватнасці, вылучаў у ім наступныя часткі: I. Зварот да Бога; II. Спасылка на тыповую, якая у Домабудаўніцтве адкрылася ўжо, дзейнасць Божую, што анталагічна характарызуе Крыніцу ўсякай моцы; III. Самое прашэнне, г. зн. жаданне нашае станоўчага характару; IV. Услаўленне адзінага Бога; V. Скрэпа (Амінь). Паводле П. Фларэнскага ж, «просьба нашая—трэцяя частка малітвы—ёсць, філасофскі гаворачы, матэрыял малітвы»².

Нельга звязваць малітву толькі з матэрыялам. Маленне і просьба, праходзячы праз тэкст, які вернік накіроўвае да Бога, узбагачаюцца праз узаемазвязь з разнастайнымі ідэямі. Гэтыя сувязі не адцягваюць увагу ад асноўнага сэнсу малітвы, але робяць яго больш пранізлівым і пранікнёным, прызначаным не столькі для ўздзеяння на адрасата, колькі для выхавання душы адрасанта. Адной з такіх ідэй з'яўляецца ідэя святла.

Асноўны носьбіт гэтай ідэі—корань *свѣтъ*-. *Свѣтъ*—перш за ўсё сам Гасподзь: *къ Тебѣ бо желаю—истинному свѣту и подателю свѣта* (КТ 308); *крестъ души возстаніе и животъ вѣчный свѣтъ сынъ Божій* (КТ 310); пар. словы вялікага візантыйскага прапаведніка Грыгорыя Багаслова: «Бог ёсць святло, і святло найвышэйшае, так што ўсякае іншае святло, колькі б яно не здавалася зіхатлівым, ёсць толькі малы Ягоны струмень ці рассеяны водбліск»³. Нават Багародзіца атрымлівае найменні *пресвѣтлая свѣца* і *звѣзда незаходимая* (КТ 290), г. зн. тая, што нараджае святло, але не самае святло.

Дэфініцыя *податель свѣта* знаходзіць аднаслоўнае ўвасабленне ў лексеме *свѣтодавыць*. Гэтая лексема даволі часта сустракаецца ў старажытнаславянскіх рэлігійных тэкстах, гл., напрыклад, фрагменты са службаў свв. Канстанціну—Кірыле Філасафу і Вячаславу Чэшскаму—*свѣтодавыць богъ нашъ вселу мироу оучителя яви и посъла тя оучить тьмьныхъ книгаль закона* (КФ 109); *отъ свѣта свѣтодавыца словесе зачатъ и неизреченно роди пресоущаго* (ВЧ 145).

Кірыла Тураўскі не выкарыстоўвае лексему *свѣтодавыць*. Але тэма пераходу боскага святла на чалавека, аб'яднання чалавека і Бога ў адзіным супольным святле знаходзіць выражэнне ў дзеяслове *просвѣтити*—*Иисусе Благодѣтелю, заре Отца, свѣте неприкосновенный! Просвѣти ом-*

раченнѣи ми очи (КТ 256); просвѣтити очи ума моего (КТ 308); свѣтломъ заповѣдей твоихъ просвѣщая разумнѣи мои очи (КТ 313). Треба звярнуць увагу на тое, што падобнае дзеянне, якое ажыццяўляецца не Богам, а пасрэднымі паміж ім і чалавекам, архангелам, знаходзіць рэалізацыю ў іншым, хаця і аднакарэнным, дзеяслове—*Святы Гаврыіле ... освѣти ми душою, омеркшую многими грѣхи* (КТ 250); пар. таксама пра Багародзіцу—*нощѣ объятъ мя глубокая страстей, но Ты освѣти свѣтломъ Твоимъ* (КТ 211). Мажліва, такая дыферэнцыяцыя адбываецца таму, што дзеяслоў *освѣтити* звязаны з дзеяннем павярхоўным, *просвѣтити* ж прадугледжвае пранікненне ў чалавечае нутро, што з'яўляецца выключна боскаю прэрагатываю.

Зварот да тэмы духоўнага асвятлення—а менавіта на яго звяртае ўвагу Кірыла Тураўскі пры дапамозе лексем *умъ, разумный*—асаблівая, характэрная рыса хрысціянства. Аб разумным святле гаворыць Грыгорый Багаслоў: «Мне здаецца, што Ён называецца святлом як светласць душы, ачышчанай у розуме і ў жыцці. Бо калі няведанне і грэх—цебра, дык веданне і жыццё Божае—святло»⁴. Наступныя прыклады з Сінайскай псалтыры сведчаць аб тым, што ў іудзейскай традыцыі гэтая тэма выкарыстоўваецца больш канкрэтна, у сэнсе фізічнага вызвалення і выратавання—*яко тѣи просвѣтитаеши свѣтильникъ мои г(оспод)и: Б(о)жѣ мои просвѣтитаеши тѣмъ мою тѣю тобою избавлю ся отъ напасти* (СП 19в, Пс. 17, 29); *просвѣти очи мои еда когда оустну во смирѣти* (СП 13а, Пс. 12, 4).

У прыведзеных прыкладах лексема *просвѣтити* суадносіцца з грэчаскім дзеясловам φωτίζω 'святціць, асвятляць'. Аднак яна ж можа перакладаць іншы грэчаскі адпаведнік—дзеяслоў ἐπιφαίνω 'паказваць, з'яўляцца', напрыклад, у наступных фрагментах—*г(оспод)и б(о)же силѣ обрати ны и просвѣти лице твое на ны и спасени будемъ* (СП 107в, Пс. 79, 8); *просвѣти лице твое на раба твоего: сп(ас)и мя милостыю твою* (СП 36в, Пс. 30, 7). У малітвах Кірылы Тураўскага лексема *просвѣтити* ў гэтым значэнні не сустралася, але ў ягоным «Слове на Ушэсце» бачым—*възнесися, судии зе(мли) да и мы въ свѣтѣ лица твоего, Г(оспод)и, поидемъ* (КТС, 53) (пар. *знамена ся на насъ свѣтѣ лица твоего г(оспод)и* (СП 3в, Пс. 4, 8)).

Такім чынам, выяўляецца, што ідэя святла звязана з ідэяю прышэсця, з'яўлення Бога ў вобразе чалавечым. У казаннях Кірылы Тураўскага апошняя перш за ўсё рэалізуецца лексемай *явити(ся)*—*явившемуся ап(осто)л(а)мъ вѣруимъ* (КТС 11); *тѣмъ тогда и самъ И(сус)ъ явлься* (КТС 31); *ра(ду)ися, земле Иудова, яко в тобѣ явится избавитель твои* (КТС 46); *се Б(ог) нашъ на земли явит(ся) и съ ч(е)л(о)в(ѣ)ки поживетъ* (КТС 46, пар. Варух 3, 36). Пры гэтым суб'ектам можа быць промысел божы—*но да ся явятъ дѣла Б(ож)ия на не(мъ)* (КТ 43); *Б(ож)ия силы, в тобѣ являемъ* (КТ 48). Далей, для ўвасаблення ідэі з'яўлення, прышэсця могуць выкарыстоўвацца ўсе дзеясловы, значэнне якіх змяшчае сему 'рух', напрыклад, *постѣтити*—*яко постѣтилъ е(си) на(съ) м(и)-л(ос)тѣю и створи избавле(н)ие люде(мъ) своимъ* (КТС 45); *придти* (*приде обновитъ твари и сп(ас)ти ч(е)л(о)в(ѣ)ка* (КТ 43); *снити* (*съ н(е)б(е)се сниде и въплотивъся, бы(сть) человекъ* (КТС 32) і г. д.

Прыклады з казанняў можна прыводзіць далей, а вось малітвы даюць больш абмежаваны матэрыял: *второе Христово пришествие, егда явится съ небесе во множествѣ Ангелъ* (КТ 305); *постѣти мене, Святе, твоею милостыю* (КТ 302, пра апостала Паўла); *отъ безначальнаго Ти Отца пришедъ отъ вышняго круга горяго небеси въ нижняя страны земля* (КТ 310); *насъ ради на землю съшедъ* (КТ 307). Тлумачэннем гэтаму можа быць розная камунікатыўная задача казанія і малітвы. Казанне—перш за ўсё тлумачэнне, што прадугледжвае паўтарэнне адной і той жа ідэі ў разнастайных варыяцыях. Апрача таго, казанне—філасофскае разважанне, абгрунтаванне хрысціянскай веры. У казаннях Кірылы Тураўскага ідэя з'яўлення, цялеснага прышэсця выкарыстоўваецца для ілюстрацыі перавагі Новага Запавета над Старым: *и си гора (Элеон—А. К.) с(вя)тѣиши Синаискыя горы: на ону бо невидимо сниде, а на си явьствено ся показа* (КТС 53); *о немъ же законъ и пр(о)р(о)ци притчали написаша, сего ты явьствено изиорною по с(вя)т(ы)мъ помаше язвамъ* (КТС 33—34); *нѣ(сть) ли сп(асе)ния въ с(ы)н(ѣ)хъ*

из(раи)львых, яѣ бо быхъ не имѣ мене (КТС 10), а таксама для адлюстравання вялікай ласкі Бога да чалавека, якая ўзносіць яго нават над анёламі: невиди(мъ) сы анг(е)ль(с)кымъ сила(мъ) вѣ(мъ) ч(е)-м(о)в(ѣ)х(о)мъ яви(х)ся (КТС 39); но они невидимо на своею держаще рау, страхоу своя покрывають лица, ты же, радуясь, на своею руку Х(риста) Б(о)га носилъ еси (КТС 33).

У малітвы ж іншая задача. Малітва—зварот да Бога, просьба. У ей пераважаюць імператыўныя дзяслоўныя формы. Імператыў, нават у малітве,—гэта волевыяўленне, прымушэнне адрасата да выканання пэўнага дзеяння. Можна прасіць Госпада злітавацца, але нельга прасіць яго самога з'явіцца, прыйсці да чалавека. Вышэй было паказана, што адзіная імператыўная форма *посѣти* (КТ 302) накіраваная да апостала Паўла.

З характарыстыкай апосталаў звязаны наступныя фрагменты: *яко первыя свѣтлости прѣсвѣтло предстоящи свѣтила огнеобразныя* (КТ 246); *яко свѣтила трисолнечна богосияния суще приимающе пребогатая* (КТ 246). У гэтых фрагментах увагу трэба звярнуць на азначэнні *трисолнечна і огнеобразная*. Першае з іх звязана з ідэяю Трыадзінага Бога, гэта дастаткова распаўсюджаная ў праваслаўнай традыцыі дэфініцыя, пар. фрагменты са службаў, пра якія ўжо ішла гаворка: *равносоущю проповѣдалъ еси силоу святаго доуха отъцю и сыноу трѣхълнчънааго гласа, имѣже божии бываетъ по поданию* (КФ 109); *трѣхълнчъна и единого божества силою оубо изнемагаа* (КФ 110); *трѣхъсвѣтълаши зарями пресвѣтло оукрашенъ паче сл(ѣ)нца* (ВЧ 144).

Другое азначэнне таксама паказвае наяўнасць у слуг божых не ўласнага святла, але толькі адбітага. *Огнеобразный*—'падобны да агню' у той час, як Бог—огненосны: *Господу самовластну, быстрообразну, огненосну* (КТ 338).

Паняцце агню, якое выражаецца лексэмамі *огнь і пламень*, у хрысціянскай традыцыі амбівалентнае. Агонь—такі ж атрыбут Бога, як і святло. Але святло—божа ласка, агонь—божы гнеў: *разгоритъ сѣтько огнь гневъ твои* (СП 119а, Пс. 88, 17). Паводле Пісання, Кірыл піша пра агонь, які ідзе з нябёсаў: *или по писаному одождитъ на мя Господъ огонь жюпель*, пар. *одръжѣтъ* (у інш. сп. *одѣждитъ*) *на грѣшныиши св тѣ огнь и жюпель* (СП 12а, Пс. 6, 1, пра агонь і серу гл. таксама Быц. 19, 24; Апак. 20, 10; 21, 8).

Аднак агонь—такая ж самая прыналежнасць геены. Чалавек знаходзіцца паміж неба і пеклам: *боюся, егда како огонь, съ небесе съшедеъ, сожжетъ мя или преисподняя пропасть жива пожретъ мя* (КТ 249). Антыномія божага і пякельнага вырашаецца тым, што менавіта Бог распараджаецца полымем геены: *и предаст мя въ истлѣние огня негасимаго* (КТ 274); *и связанъ по руцѣ и по нозѣ и негасимому огню преданъ буду* (КТ 322). Збаўлення ад пякельнага агню чалавек просіць у Бога: *да не послещи мя въ дебри огненныя за множество золь моихъ* (КТ 320); *избави мя суда онаго и тмы кроутишня и не усыпаящаго червѣя ядовитаго и не угасающаго пламени* (КТ 252); *избавитъ и огненного родства, идеже грѣховнии козлища пасоши суть* (КТ 292).

Агонь, як і святло ў малітве, не толькі пазазямная рэалія, ён можа быць засяроджаны ў самім чалавеку—*огнь и гроза объяти ми душу* (КТ 318); пры гэтым чалавек змяшчае як агонь божы (*разжи утробу мою пламенемъ страха Твоего* (КТ 308), так і агонь пякельны (*угаси во мнѣ грѣховныи пламень*).

Антытэза святла—цэпра, змрок. У некаторых біблейскіх тэкстах, напрыклад у Псалтыры, паняцце цэпры амбівалентнае. Таксама, як і агонь, цэпра можа быць атрыбутам і зброяю Госпада *Г(оспод)ъ вѣтъсари ся да радууетъ ся земля Да възвеселятъ ся о(тъ)щи мнози Облакъ и мракъ окрѣстъ его правда и судъ исправление прѣстола его Огнь прѣдъ нимъ прѣди идетъ* (СП 126в, Пс. 93, 1—3), а таксама атрыбутам пасмяротнага царства (*е познана будутъ во тѣм чюдеса твоѣ и правда твоя въ земли забъвене* (СП 116в, Пс. 87, 13). Працяг гэтай традыцыі можна знайсці ў наступным аксюмароне з малітвы Сінайскага трэбніка: *повели съхранити свѣтъ мирака его безъ всякаго врѣда миракомъ свѣта твоего* (СТ 32а).

Да таго ж трэба дадаць, што *миракъ і свѣтъ* звязаны не толькі

антанімічнаю сувяззю. Лексема *миракъ* аб'ядноўваецца чаргаваннем галосных з *миерцать*⁵ 'свяціцца няроўным святлом'. Індаеўранейскі карань *mer(э)k-*, да якога ўзыходзіць гэтая лексема, мае перш за ўсё значэнне 'мігаць', значыць, 'перамяжоўваць святло і цемру'. Гэтая сема рэалізуецца каранем у кельцкіх, германскіх і балтыйскіх мовах: ст.-ірланд. *mrecht* 'стракаты' (варыянты—новайрланд. *breachtach*, карнуэльск. *bruit*), брэтонск. *briz* 'плямісты', пар. таксама назвы рыб, якія звязаны з зіхаценнем вады—брэтонск. *brezel* 'макрэль', ісланд. *murta* 'маленькая фарэль', нарвеж. *mort* 'плотка'; літ. *mėrk*—*iu*, ст. лат. *markstai* 'мігаць'.

Аднак у славянскіх мовах пераважаюць значэнні, звязаныя з цемрай і слугамі цемры: ст.—сл. *mrъknoti* 'цямнець', серб. *mrknuti* 'рабіцца цёмным', серб. *mrk* 'чорны', славацк. *mrk* 'воблак', рус. *морок* 'змрок', рус. *мирек* 'злы дух, здань', рус., балг. *мирак* 'цебра' і г. д.⁶

І ў малітвах Кірылы Тураўскага змрок і цемра паслядоўна належаць пеклу: *въ преполовеніи дній моихъ не погуби мене, да не возвращуся въ землю тмы вѣчныя, идѣ же нѣсть свѣта, ни жизни вѣчныя человекѣмъ* (КТ 256). Лексемы, значэнне якіх змяшчае гэтую сему, могуць выступаць у ролі атрыбутаў: *да возсіяетъ свѣтъ Твоея благодати въ омраченнѣи души моеи* (КТ 235); *осияй ми умъ многою злобою омеркшии да не до конца обыишетъ мя темный князь* (КТ 321), могуць самі атрымліваць азначэнні, якія ўзмацняюць інфернальную прыналежнасць: *и еще тмѣ грѣховной сущи обдержавши мя* (КТ 249); *да и нѣ приидущую нощь необъятъ буду грѣховнымъ мракѣмъ и тяжкимъ сномъ* (КТ 312).

Бог-святло, як відаць з прыкладаў, выпішчае цемру. Толькі ў адным выпадку ён набліжаецца да старазапаветнай традыцыі і выступае крэатарам цемры—той, што ўзнікла пад час раскрыжавання. Менавіта яна перамагае грэшны змрок: *и солнце въ тьму преложи въ ... тьму ума моего просвѣти* (КТ 325).

Толькі ў адным выпадку тураўскі прапаведнік аб'ядноўвае карані *свѣт*-і *мирак*—у сінтагме *немерцающихъ свѣтъ*—*и сподоби мя порадоватися на земли кроткихъ, въ селехъ праведныхъ, въ земли вѣчной, въ пищи неизготоваеваемой, въ немерцающемъ свѣтѣ* (КТ 289); *дайждь ми, милостиве, немерцающий, безконечный, нетлѣнный свѣтъ лица Твоего нѣкогда видѣти* (КТ 351). У гэтым выпадку негатыўна ўраўноўвае сэнсы складнікау (*мирцати* ў старажытнаславянскай і старажытнаруускай мовах адназначна мае значэнне 'гаснуць, цямнець')⁷, і ўсё словазлучэнне робіцца сінонімам рая. Такое словазлучэнне можна сустрэць і ў іншых славянскіх тэкстах—*съ сущими въ тмѣ не мртвѣи свѣтъ* (СК 13а).

Падводзячы выпікі, можна сказаць, што вобразная сістэма малітваў Кірылы Тураўскага складаецца з вялікага мноства ідэй. Ідэя святла не праграмаваная камунікатыўнай задачай малітвы-просьбы, але абумоўленая сістэмаю хрысціянскіх каштоўнасцей: у Евангеллі паводле Іаана Ісус гаворыць: «Я святло свету; хто пойдзе следам за мною, той не будзе хадзіць у цемры, але будзе мець святло жыцця».

¹ Л а б ы н ц а ў Ю. «Напой росю благодати...» Малітоўная паэзія Кірылы Тураўскага. Мн., 1992. С. 35.

² Ф л о р е н с к и й П. Богословские труды. М., 1977. Т. 17. С. 178, 181.

³ Г р и г о р и й Б о г о с л о в // Творения святых отцов в русском переводе. М., 1844. Т. 3. С. 146.

⁴ Там жа. С. 100.

⁵ Гл.: Ф а с м е р М. Этимологический словарь русского языка. М., 1986. Т. 3. С. 265.

⁶ Там жа. С. 602, 607; Р о к о г н у Я. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. Bern, 1959. В. 2. S. 734.

⁷ Гл.: С р е з н е в с к и й И. И. Материалы для словаря древнерусского языка. Спб., 1902. Т. 2. С. 232.

Скарачэнні

КТ—Kirill von Turov. Gebete // Slavische Propädeä. München, 1965. В. 6.

КТС—С у х о м л и н о в М. И. // Рукописи графа А. С. Уварова. Спб., 1858. Т. 2. У цытатах з гэтага і наступных выданняў па тэхнічных прычынах арыгінальная арфаграфія спрошчана.

КФ—Л а в р о в П. А. Материалы по истории возникновения славянской письменности. Л., 1930.

ВЧ—J a g i c U. Menaea Septembris, Octobris, Novembris ad fidem vetus tissimorum codicum. Petropoli, 1886.

СП—С е в е р ь я н о в С. Н. Синайская псалтырь. Петр., 1922.

СТ—N a h t i g a l R. Euchologium Sinaiticum. Ljubljana, 1941—1942.

СК—D o c t a l A. Clozianus. Praha, 1959.